

UOT 930:314

AZƏRBAYCANIN 20-30-CU İLLƏR TARİXŞÜNASLIĞINDA
TARİXİ DEMOQRAFIYA MƏSƏLƏLƏRİ

A.B.MƏMMƏDOV
Bakı Dövlət Universiteti
aydin.mmm dov.67@mail.ru

Sovet hakimiyyətinin ilk illərindən başlayaraq respublikada tarixə dair yazılan bütün əsərlər bolşevik ideologiyasının tələblərinə ciddi surətdə əməl olunmaqla yazılmağa başladı. Məhz həmin dövrdən başlayaraq respublikada tarixçi kadrların hazırlanması sahəsində müəyyən işlər görülməyə başlandı. Bu iş əvvəlcə, əsasən o vaxtki Azərbaycan Dövlət Universitetinin – Bakı Dövlət Universitetinin tarix-filoloji, sonra isə Şərq fakültəsində aparılırdı. Həmin illərdə V.V.Bartold, P.K.Juze, İ.İ.Meşşaninov və başqa bu kimi şərqşünas alimlər burada mühazirə oxuyurdular. Həmin dövrdə Bakıda keçirilən Şərq xalqları qurultayı (sentyabr 1920-ci il) və Birinci Ümumittifaq türkoloji qurultay (1926-cı il) Yaxın Şərq ölkələri tarixinin öyrənilməsi işinə xeyli təkan vermişdi.

Açar sözlər: Azərbaycan tarixşünaslığı, Azərbaycan əhalisi, tarixi demoqrafiya, əhali artımı, əhali məskunlaşması

Respublikada Azərbaycan xalqının tarixini öyrənmək məqsədilə AK(b) MK və BK yanında “Azistpart” (Partiya tarixinin öyrənilməsi üzrə komissiya) təşkil olunmuşdu.

“Azistpart” inqilabi hərəkat və Azərbaycan partiya təşkilatlarının tarixinə dair materialların toplanılması və işlənilməsi sahəsində işə başladı. Azərbaycanın 20-30-cu illər sovet tarixşünaslığı ilk növbədə XX əsrin əvvəllərində bütün islam və Şərq dünyasında ilk demokratik respublika olan AXC tarixinin, milli istiqlal hərəkatımızın saxtalaşdırılmasına yönəldilmişdir. Bu dövrdə AXC qurucularının həyat və fəaliyyəti ilə bağlı həqiqətlərin üzərindən ən yaxşı halda sükutla keçilir, çox zaman isə onlar xalqımızın düşməni, qanımıza susayan düşmənlərimiz isə qəhrəmanlar kimi təqdim olunurdu [3; 4; 5; 6; 10]. Toplanan sənəd və materiallar əsasında XX əsrin 20-30-cu illər Azərbaycan tarixşünaslığında bir sıra əsərlər meydana gəldi. Həmin əsərlər sırf kommunist-bolşevik ideologiyasının prinsip və şərtləri əsasında yazıldığına görə faktoloji materiallardan da yalnız ciddi seçmə əsasında istifadə edilmiş, hadisələr birtərəfli qaydada, sovet dövlətinin maraqlarına uyğun şəkildə təsvir və təqdim edilmişdir. Lakin bütün bu nöqsanlı cəhətlərinə baxmayaraq, həmin dövrdə nəşr edilən

əsərlərdə Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, o cümlədən demografik tarixinə dair müəyyən əhəmiyyət kəsb edən məqamlardan faydalanmaq olar.

XX əsrin 20-ci illərinin birinci yarısında Azərbaycanın qədim və orta əsrlər tarixinə dair P.Juze (Papaq və papaqçılar. Bakı Dövlət Universitetinin nəş-tı 1921); Y.Paxomov (Azərbaycan tarixinin qısa kursu. Bakı 1923); V.Bartold (Müsəlman aləmində Xəzər sahili vilayətlərin yeri. Bakı 1925); N.Sısoyevin (Azərbaycan tarixinin ilk oçerki. (şimali) Bakı 1925) əsərləri çap olundu. Bu əsərlərdə Azərbaycanın qədim və orta əsrlər demografiyasına dair də məlumatlar öz əksini tapmışdır. Misal üçün, Y.Paxomov “Azərbaycan tarixinin qısa kursu” adlı əsərində Azərbaycan əhalisinin ən qədim dövrlərdən polietnik tərkibə malik olmasından bəhs edir: “Buranın əhalisi həddən ziyadə qarışıqdır: türklər üstünlük təşkil edir, ardınca ermənilər, kürdlər, ləzgilər, talışlar, tatlar, ruslar, udinlər, almanlar, yəhudilər və digərləri gəlir. Hələ mən etnik tərkibi müxtəlif olan (Burada müəllif разноплеменнаго- müxtəlif tayfalarından olan ifadəsini işlətməmişdir, kursiv bizimdir) gəlmə şəhər əhalisini, buraya köçürülən rusları və almanları demirəm” [8, 9].

Müəllif Azərbaycan əhalisinin tarix boyu gəlmə və oturaq əhalinin etnik cəhətdən qarışması kimi mürəkkəb proses nəticəsində əmələ gəldiyini söyləyir: “Zaman-zaman buraya axın edən işğalçılar və dinc emiqrantlar tədricən buranın əsas yerli əhalisinin etnik tərkibinə, dilinə və tayfaların adına belə təsir göstərmişlər. Belə ki, buraya skiflərin, kimmerlərin, farsların, ermənilərin, türklərin, xəzərlərin və d. dəstə-dəstə axınları olmuşdur [8, 9].

Maraqlıdır ki, Y.Paxomov Azərbaycan əhalisinin etnik baxımından əsasən türklərdən ibarət olmasını, ermənilərin isə gəlmə və azlıq təşkil etməsi baxımından, oturaq türk və farsların təsiri altına düşməsini də qeyd etmişdir: “Buraya axın edən, heç olmazsa müəyyən sayda da olsa məskunlaşanlar yerli əhali ilə qarışdılar. Misal üçün ermənilər islam dinini, fars, yaxud türk dilini qəbul edərək, özlərini fars, yaxud da türklərə aid edirdilər” [8, 9].

Müəllif Azərbaycanı yerləşdiyi mövqeyə görə Yasəf soyundan olanların məskunlaşdığı əraziyə aid edir: “Yerləşdiyi coğrafi mövqeyinə görə Qafqaz Azərbaycanı (Qafqaz Albaniyası-kursiv bizimdir) Yasəf soyundan olan tayfaların məskunlaşdığı əraziyə daxildir. Buradakı dillərin öyrənilməsi qafqaz xalqlarının əksəriyyətinin birbaşa Yasəf soyundan olanlarla (gürcülər), Yasəf soyundan olmayanların (ermənilər) qarışığından törədiyini göstərir” [8, 9].

Müəllif Strabona istinad edərək Qafqaz Albaniyasının əhalisindən bəhs edərkən, nədənsə yalnız mənfi cəhətləri qabartmağa cəhd göstərir: “Əhalisi çoxlu dillərdə (26-yədək) danışır və inkişafın ən aşağı pilləsində dururdu” – deyər yazır. Halbuki, Strabon Albanların, məsələn, irriqasiya sistemlərinin Babilistan və Misirdən daha yaxşı olduğunu, yaxud “İberiyalılara nisbətən onlar döyüşə daha çox qoşun çıxarırlar. Məhz onlar 60 min piyada və 22 min atlı silahlandırılırlar.” Və yaxud “Onların hökmdarları da çox gözəldir. İndi doğrudur, onlarda bir hökmdar bütün tayfalara başçılıq edir” və s. bu kimi

məlumatlar verməklə Qafqaz Albaniyası əhalisinin heç də aşağı inkişaf səviyyəsində olmadığını, yaxud bu fikrin əksinə söylədiklərini elə özü də inkar etmiş olurdu.

Y.Paxomov Strabonun Qafqaz Albaniyasının əhalisi haqqında verdiyi qiymətli məlumatların da üstündən sükutla keçir. Şəhərlərimizə gəlinə isə Y.Paxomov Strabonun bu haqda heç nə söyləmədiyini yazır: “Şəhərlər haqqında bu müəllif (yəni Strabon.kursiv bizimidir) heç nə söyləmir, susur” [8, 11].

Halbuki Strabon Qafqaz Albaniyasının əhalisi sıx məskunlaşmış vilayətlərindən bəhs edir: “...Kahin vəzifəsini onlarda hökmdardan sonra ən hörmətli adam yerinə yetirir. O, böyük və sıx əhalisi olan müqəddəs vilayətə başçılıq edir.”

Müəllifin ərəb xilafəti dövründə Albaniyada əhalinin məskunlaşması ilə bağlı verdiyi məlumatlar da ziddiyyətlidir: “Müsəlman əmirliklərinin özlərində bir çox qalalar, qəsrlər, torpaqlar və hətta şəhərlər xristian knyazlarına məxsus idi. Müsəlman əhali əsasən Bərdə, Gəncə, Dərbənd kimi iri şəhərlərdə yaşayırdı, kənd əhalisi, xüsusən də ölkənin qərb və dağlıq ərazilərində yaşayan, əsasən, xristianlardan ibarət idi” [8, 15]. Müəllif fikrinə davam edərək yazır: “Xristian Ermənistanı ilə sıx əlaqələrin olması, kilsədə erməni dilindən və yazısından istifadə edilməsi erməni dilinin alban dilini sıxışdırmasına gətirib çıxardı.” Lakin, müəllif bu fikrin elmi əsasının olmadığını elə özü dolayısı ilə təsdiq etmiş olur.

Əldə olan məlumatlara görə, Albanlar üçün əlifba erməni əlifbası ilə eyni vaxtda tərtib olunub, lakin ehtimal ki, ondan istifadə edilməyib, alban dilində bizə heç bir yazılı abidə gəlib çatmayıb [8, 15].

Burada təbii olaraq belə bir sual yaranır. Əgər albanlar müəllifin iddia etdiyi kimi erməni əlifbasından istifadə edirdilərsə, onda öz əlifbalarını yaratmağa nə ehtiyac var idi? Digər tərəfdən V əsrin əvvəllərində 52 işarədən ibarət Azərbaycan-alban əlifbası mövcud olmuşdur. 1948-ci ildə Mingəçevirdə qazıntılar zamanı aşkar edilmiş qısamətnli epiqrafik abidələr bu yazının bir növü kimi qəbul edilə bilər. 21 işarədən ibarət bu yazı 4 sətirlidir. Buradan üzərində alban yazısı olan dördküncü ştamp da tapılmışdır.

Təbii ki, Y.Paxomovun Albaniya əhalisi haqqında hərtərəfli məlumatlar verməsi artıq 20-ci illərin əvvəllərində Sovet rəhbərliyinin Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın tərkibindən ayıraraq Ermənistanı vermək niyyətlərindən irəli gəlirdi. Bu faktın özü bir daha tarixi demoqrafik məlumatların doğru-dürüst öyrənilməsinin nə qədər vacib olduğunu, böyük ictimai-siyasi əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir.

Azərbaycan şəhərləri və əhalisindən danışarkən V.Bartold bir qədər fərqli mövqe tutur. 1924-cü ilin noyabr-dekabr aylarında Bakı Dövlət Universitetinin Şərq fakültəsində “Xəzərsahili vilayətlərin müsəlman aləmində yeri” mövzusunda 20 mühazirə oxuyan V.Bartold Qafqaz Albaniyasının şəhərləri probleminə toxunarkən yazırdı: “Pompeyin yürüşü haqqındakı hekayələrə nəzər saldıqda təsvir olunan məişət xüsusiyyətlərinə görə Albaniyada şəhərlərin mövcud olmamasını və yaxud mövcud ola bilməyəcəyini düşünürsək, lakin bu hadi-

sədən dərhal sonra bir neçə şəhərin adı çəkilir. Pliniy və digər müəlliflər (Ptolomey) Qanqara adlı şəhərdən bəhs edirlər. Bir çox tarixçilər bu şəhərin indiki Bakının yerində mövcud olduğunu, digərləri isə Ələtdən cənubda yerləşə biləcəyini söyləyirlər. Sonra digər mənbələrdə e.ə. IV əsrdə Albaniyanın baş şəhəri olmuş Qəbələ, yaxud Qabalaka şəhərindən bəhs edilir [2, 666].

Müəllif Sasanilər imperiyasının tərkibində olan Azərbaycanda da şəhərlərin və şəhər əhalisinin çox olmasından bəhs edir. Müəllifin fikrincə əlverişli ticarət yollarının kəşfdiyi məkana sahib olan Sasanilər dünya ticarətində birinciliyə malik olması şəhər həyatının genişlənməsinə və inkişafına, o cümlədən həmin şəhərlərə xaricdən axın edənlərin sayının artmasına səbəb olmuşdu.

V.Bartold fikrinə davam edərək yazır: “Adətən digər dövlətlər dini dözülməzlik göstərərək xaricilərin öz ölkələrinə gəlmələrinə hər cür maneçilik törədirdilər, lakin Sasanilər dövlətində biz bunun əksini görürük. Burada xaricilərin İrana gəlməsinə nəinki mane olmur, əksinə bəzən, hətta onları sənayenin müəyyən sahələrini inkişaf etdirmək üçün Roma şəhərlərindən zorla köçürərək, öz ölkələrində məskunlaşdırırdılar” [2, 668].

Müəllif yazır ki, farslar Romaya qalibiyyətli hərbi yürüş edərək, orada bir neçə şəhəri ələ keçirmiş və həmin şəhərlərin, xüsusən də Antioxiyanın sakinlərini zorla öz ölkələrinə köçürmüşlər.

Müəllif Albaniya şəhərlərini nəinki Sasani imperiyası tərkibində, o cümlədən bütün Qafqazda ən varlı şəhərlər adlandırır. Məsələn, slavyanların 944-cü ildə Bərdəyə yürüşündən bəhs edərkən, Bərdəni Qafqazın ən varlı şəhəri adlandırır [2, 689].

Ərəb mənbələrinə istinadən müəllif yazır: “X əsr ərəb coğrafiyaşünaslarının məlumatları belə düşünməyə vadar edir ki, Azərbaycanın ən mühüm şəhərləri şimal vilayətlərində yerləşmişdir. Belə ki, Bərdə və Dərbənd Azərbaycanın baş şəhəri olan Ərdəbildən böyük idilər. Şimal şəhərlərinin çiçəklənməsi Xəzər dənizində donanmanın inkişafı ilə bağlı idi. Bərdə Dvin və Ani vasitəsilə Trabzonla ticarət əlaqələri saxlayırdı.

Lakin slavyanların hücumu ilə Bərdənin çiçəklənməsi sona çatdı, onun əzəməti indi Gəncəyə keçdi [2, 778].

Müəllif Gəncənin sıx məskunlaşmış şəhər olmasını və 1139-cu il zəlzələsi zamanı burada 300 000 adamın həlak olmasını da xüsusi olaraq vurğulayır. Ümumiyyətlə, V.Bartold şəhərlərin məskunlaşmasından bəhs edərkən, həmin məskunlaşmanın inkişaf dinamikasını şərtləndirən amilləri də göstərir. Bu isə tarixi demoqrafiya baxımından heç də az əhəmiyyət kəsb etmir. Belə ki, müəllif bu və ya digər Azərbaycan şəhərinin sürətli məskunlaşmasını təmin edən amilin aradan qalxması ilə əks prosesin, yəni şəhər əhalisinin azalması prosesinin də labüdlüyünü xüsusi vurğulayır. Məsələn, müəllif Xəzər dənizində son dərəcə əlverişli buxtada yerləşən Bakı limanının əhəmiyyətinin artması ilə Dərbəndin öz əvvəlki nüfuzunu tədricən itirdiyini, XIII əsrdə isə şəhər ərazisinin yalnız qala divarları arasındakı məkandan ibarət olduğunu yazır. Belə bir vəziyyət isə şəhər əhalisinin sayının tədricən azalmasında da

özünü göstərir: “Belə ki, XV əsrdə şəhər əhalisi şəhər ərazisinin yalnız altıda bir hissəsini əhatə edən yuxarı hissədə məskunlaşmışdı [2, 780].

V.Sısoyevin qədim zamanlardan 1828-ci ilə qədər olan hadisələri əhatə edən “Azərbaycan tarixinin qısa öçerki” əsəri daha geniş mənbəşünaslıq bazası əsasında yazılmışdır. Sözügedən kitabda müəllif Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrinə dair tarixi-coğrafi xülasələr vermiş, sülalə və geneoloji cədvəllər tərtib edilmişdir ki, bütün bunlar tarixi aspektdə müəyyən demoqrafik prosesləri daha yaxşı izləməyə, rekonstruksiya etməyə imkan yaradır.

Həm V.Bartold, həm də V.Sısoyev əsərlərində təbii-coğrafi amillərin rolunu həddən artıq qabartmışlar. Müəlliflər coğrafi amilə daha çox qiymət vermiş, əsas diqqəti siyasi hadisələrin işıqlandırılmasına vermişlər. Sanki müəlliflər Azərbaycan əhalisinin sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi inkişaf səviyyəsinin aşağı səviyyədə olması fikrini təlqin etməklə, Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalına bəraət qazandırmaq istəyirdilər. Məsələn, V.Sısoyev hesab edirdi ki, Azərbaycanın qədim zamanlardan Rusiya tərkibinə daxil edilməsinə qədər bütün tarixi feodalizm dövrüdür [11, 4]. Rusiyanın tərkibinə daxil ediləndən sonra isə “ticarət kapitalizmi dövrü” başlandı [11, 105].

Azərbaycanın sovet dövründə etnoqrafik cəhətdən öyrənilməsinin ilk təşəbbüsçülərindən biri olan A.Ələkbərov 1927-ci ildə “Ayrımların yanında” əsərini yazdı. Bu əsərdə, habelə Q.Qaraqaşlının “Ayrımlar haqqında”, R.Çursinin “Talışlar” əsərlərində ayrımların mənşəyi məsələsinə toxunulmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda əhali məskunlaşmasının tarixini tədqiq etmək üçün 1922-ci ildə Şərqsünaslıq və Sosial elmlər İnstitutunun nəzdində təşkil edilmiş Azərbaycan Arxeologiya Cəmiyyətinin apardığı tədqiqatların da böyük əhəmiyyəti olmuşdur.

1923-cü ildə təşkil edilən “Azərbaycan Arxeologiya Komitəsi”nin, 1927-ci ildə yaradılan “Azərbaycanda tarixi abidələrin, incəsənətin və təbiətin mühafizəsi” komitəsinin vətənimizin müxtəlif guşələrinə təşkil etdiyi elmi ekspedisiyalarda əldə etdikləri nailiyyətlərin də istər ibtidai cəmiyyətlərdən tutmuş erkən və klassik feodalizm dövrü, istərsə də bütövlükdə əhali məskunlaşmasının inkişaf dinamikasını izləmək baxımından böyük əhəmiyyəti vardır.

1924-cü ilin noyabrında Leninqraddan Bakıya gələn Avqust Mayer Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin sədri Q.Musabəyova, guya vaxtı ikən, Azərbaycanda olmuş İsgəndər Zülqərneynin xəzinəsinin mövcud olması və onun axtarılması zərurəti ilə bağlı məktubla müraciət etdi. Belə bir məktub ÜMİK-in sədri M.Kalininə də göndərildi. Məsələnə araşdırmaq üçün o zaman Ə.Ələkbərov, V.Sısoyev, Ə.Fituni və d. tədqiqatçılardan ibarət kəşfiyyat-arxeoloji ekspedisiya təşkil edildi. Həmin ekspedisiyanın Şamaxıda apardıqları elmi tədqiqatlar nəticəsində Makedoniyalı İsgəndərin heç vaxt Azərbaycanda olmadığı sübuta yetirildi. Lakin aparılan tədqiqat işləri Azərbaycan ərazisinin artıq ən qədim dövrlərdən sıx məskunlaşmış bir ölkə olduğunu aydın şəkildə göstərdi. Bunun ardınca isə 1926-cı ildə Yuxarı Qarabağda Xocalı Kurqanı və Naxçıvanda Araz çayı sahilində Qızılwəng qəbiristanlığında aparılan arxeoloji

ekspedisiyalar Azərbaycanda artıq e.ə 3000 il bundan əvvəl şəhər tipli yaşayış məskənlərinin olduğunu, qazıntılar zamanı əldə edilən dörd yüzdən yuxarı maddi-mədəniyyət nümunəsi isə sözügedən ərazilərin artıq həmin dövrdə sıx məskunlaşdığını bir daha sübuta yetirdi.

Bu ekspedisiyalarda iştirak edən görkəmli azərbaycanlı alimlərimiz İ.Cəfərzadə, Ələkbərov və b. sonralar əldə etdikləri böyük elmi təcrübəyə əsaslanaraq Azərbaycan əhalisinin etnogenezi, məskunlaşması, etnoqrafiyası və sosial-mədəni həyatının digər sferalarına dair qiymətli əsərlər yazdılar.

Ə.Ələkbərovun bütün elmi məqalələri ilk dəfə 1960-cı ildə Azərbaycan Respublikası EA Tarix İnstitutunun “Azərbaycan Arxeologiyası və Etnoqrafiyasına dair” adlı topluda nəşr edilmişdir. Alimin buradakı silsilə məqalələri Azərbaycanın tarixi demoqrafiyasına dair əhəmiyyətli məlumatlarla zəngindir. Ə.Ələkbərovun sözügedən topluda nəşr olunan “Ayrımların yanında” adlı məqaləsində qeyd olunur: “1927-ci ilin oktyabrından etibarən mən Azərbaycanı Öyrənən Cəmiyyətin İ.Meşşaninovun rəhbərliyi altında təşkil etdiyi arxeoloji ekspedisiyanın tərkibində iştirak etdim. İndi olduğum kəndlərdə apardığım müşahidə və təəssüratlarımı sizinlə bölüşmək istəyirəm.”

Ə.Ələkbərov sözügedən topluda nəşr etdirdiyi “Azərbaycanlılar” adlı məqaləsində azərbaycanlıların 1936-cı ilə qədər türk adlandırılması məsələsinə toxunaraq yazırdı: “Türk adı heç vaxt konkret xalqa şamil edilməmiş, həmişə bir çox türkdilli xalqlar üçün, eynilə slavyanlar ifadəsi kimi ümumi, toplayıcı ifadə xarakteri daşmışdır” [1, 71].

Ə.Ələkbərov adı çəkilən məqaləsində etnik zənginliyi ilə seçilən Azərbaycanda tarixən ən qədim zamanlardan bəri yaşayan xalqların, etnik qrupların məskunlaşmasını, onların vətənimizin bu və ya digər guşələrində sakin olmalarının təbii-coğrafi və sosial-iqtisadi səbəblərini araşdırmağa cəhd göstərmişdir. Müəllif hələ V-VI əsrlərdə Yasəf soyundan olan tayfaların birləşərək Ağvan adlı sıx məskunlaşmış, iri şəhərlərə malik dövlət yaratdıqlarını xüsusi olaraq qeyd edir: “Artıq bu dövrdə, hətta bundan da əvvəl biz burada Qəbələ, Partav, Naxçıvan kimi iri şəhərlərin mövcud olduğunu görürük.” [1, 75].

Məlumdur ki, Bizansla Cənubi Qafqazda möhkəmlənmək uğrunda amansız siyasi mübarizə aparan ərəblər Bizansın Qara dənizdən keçən əsas ticarət yolunun istiqamətini dəyişərək, onu Şərqi-Xəzər dənizi tərəfə keçirdilər. Azərbaycan şəhərlərinin sosial-iqtisadi həyatında sözün geniş mənasında əsl canlanma yarandı, Xəzər sahilindəki Dərbənd, Bakı, Abaskun, Astrabad və d. limanlar Xilafətin Şimal və Şərqi ölkələri ilə ticarətində başlıca mərkəzə çevrildilər. Lakin Ə.Ələkbərov bu amillərə fərqli ampuladan yanaşaraq: “Bütün bu mədəniyyəti və dövlət quruculuğunu həmin dövrdəki Azərbaycan əhalisinə nəinki öz ağılığını, həm də öz dinini qılınc gücünə zorla qəbul etdirən islam məhv etdi.” –deyə yazır [1, 75]. Təbii ki, bu da XX əsrin 30-cu illərində tüğyan edən sərt siyasi-ideoloji ab-hava ilə bağlı idi.

Ə.Ələkbərovla birgə elmi ekspedisiyalarda iştirak edən İ.Meşşaninov “Arxeoloji abidələr üzrə Azərbaycan tarixi” adlı əsərində tarixən mühüm ti-

carət yollarının kəşişdiyi, yeraltı və yerüstü sərvətlərlə zəngin olan Azərbaycanın sıx yaşayış məskənlərinə malik olduğunu arxeoloji tədqiqatların nəticələri əsasında sübut etmişdir [7, 5-14].

Müəllifin fikrincə, artıq e.ə. II minilliyin sonlarından etibarən mühüm ticarət yollarının Azərbaycandan keçməsi, öz ardınca işğalçı dəstələrin də ölkəyə müdaxiləsinə şərait yaratmışdır: “Məhz bu amil Azərbaycan əhalisinin bütün həyatına ciddi təsir göstərmişdir. Biz həmin dövrdə Azərbaycanda mövcud olan yaşayış məskənlərini dərindən tədqiq etməmişik, lakin Azərbaycanın dağlıq ərazilərində sözügedən dövrə dair kifayət qədər güclü müdafiə qurğuları aşkar edilmişdir.

İ.Meşşaninov Azərbaycanın geostrateji baxımdan əlverişli mövqedə yerləşməsi amilinin yaşayış məskənlərinin çoxsaylı və sıx məskunlaşmasına son dərəcə ciddi təsirini də vurğulamışdır.

Ümumiyyətlə, Meşşaninovun adı çəkilən məqaləsini oxuyarkən məhz bu amilin, yəni Azərbaycanın geosiyasi və geoiqtisadi məkanlarda yerləşməsi amilinin istər Qafqazda, istərsə də Yaxın Şərqdə möhkəmlənmək istəyən fəthlər üçün böyük önəm kəsb etməsi qənaətinə gəlirsən. Dünyanı lərzəyə salan fəthlər məhz bu amillərə görə Azərbaycanda şəhər və qəsəbələrin yenidən bərpasına, məskunlaşmasına xüsusi həssaslıqla yanaşmışdır. Müəllifin sözləri ilə ifadə etsək, məhz bu səbəbdən də: “Şəhərlər inkişaf edirdi. Təkcə monqollar tərəfindən viran edildikdən sonra Teymur tərəfindən bərpa edilən Beyləqanda 30000 yaşayış evi var idi” [7, 10].

ƏDƏBİYYAT

1. Алекперов А. Исследования по археологии и этнографии Азербайджана. Баку: АН АзССР, 1960, 248 с.
2. Бартольд В. Место прикаспийских областей в истории мусульманского мира. Сочинения II т., часть I. М.: Вост. лит-ра, 1963, 1020 с.
3. Бурджалов Э. Двадцать шесть Бакинских Комиссаров. М.: П-я лит-ра, 1938, 111 с.
4. Дубнер А. Бакинский пролетариат в годы революции (1917-1920). Баку: АЗГНИИ, 1931. – 138 с.
5. Караев А.Г. Из недавнего прошлого. Баку: Бак.рабочий, 1926, 135 с.
6. Каринян А. Шаумян и националистические течения на Кавказе. Баку, Изд.Ист.парта, 1928, 46 с.
7. Мешшанинов И. История Азербайджана по археологическим памятникам. Сборник статей по истории Азербайджана. Баку: АН АзССР, 1949, 310 с.
8. Пахомов Е. Краткий курс истории Азербайджана. Баку: 1-ое Типогр. Труд. Т-во, 1923, 48 с.
9. Рагаузер Я. Революция и гражданская война в Баку. Ч.1:1917-1918 гг. Баку: Красный Восток, 1927, 222 с.
10. Стеклов А. Армия мусаватского Азербайджана. Баку: АЗГИЗ, 1928, 74 с.
11. Сысоев В. Краткий очерк истории Азербайджана (северного). Баку: Наркомпрос АССР: Азербайдж. археолог. комитет, 1925, 143 с.

ИСТОРИКО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ В ИСТОРИОГРАФИИ АЗЕРБАЙДЖАНА 20-30-Х ГГ.

А.Б.МАММЕДОВ

РЕЗЮМЕ

С первых лет советской власти все произведения по истории в республике стали писать в строгом соответствии с требованиями большевистской идеологии. Начиная с этого периода была проделана определенная работа в области подготовки кадров историков. Прежде всего, это было в основном во времена Азербайджанского государственного университета – Бакинского государственного университета, затем на историко-филологическом факультете, затем на факультете востоковедения. В те годы здесь читали лекции В.В. Бартольд, П.К. Жузе, И.И. Мещанинов и другие, такие как востоковеды. В то время Съезд восточных народов в Баку (сентябрь 1920 г.) и Первый Всесоюзный тюркский съезд (1926 г.) дали большой толчок изучению истории Ближнего Востока.

Ключевые слова: Азербайджанская историография, Население Азербайджана, историческая демография, рост населения, народонаселения

HISTORICAL DEMOGRAPHIC ISSUES IN THE 20-30'S HISTORIOGRAPHY OF AZERBAIJAN

A.B.MAMMADOV

SUMMARY

From the first years of Soviet power, all works on history in the republic began to be written in strict accordance with the requirements of the Bolshevik ideology. Since this period, some work has been done in the field of training of historians. First of all, it was mainly during the time of Azerbaijan State University – Baku State University, then at the Faculty of History and Philology, then at the Faculty of Oriental Studies. In those years, V.V. Barthold, P.K. Jose, I.I. Meshchaninov and others, such as orientalists. At that time, the Convention of Eastern Peoples in Baku (September 1920) and the First All-Union Turkic Convention (1926) gave a great impetus to the study of the history of the Middle East.

Keywords: Azerbaijani historiography, Population of Azerbaijan, historical demography, population growth, settle of population